

ÇOCUKLARDA TANRI TASAVVURU ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Celal ÇAYIR*

Özet

Bu çalışmada Müslüman bir toplumda yaşayan çocukların Tanrı tasavvurları ele alınmıştır. 5-12 yaşları arasında 203 çocuk üzerinde betimsel bir yöntemle yapılan bu çalışmada yaş, cinsiyet, anne baba dindarlığı ve ebeveynsel imajların, Tanrı tasavvurları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırma sonucunda, Allah'ın daha çok olumlu sıfatlarla tanımlandığı, küçük yaş grubundaki çocuklarda antropomorfik Tanrı tasavvurlarının daha yoğun olduğu tespit edilmiştir. 5-6 yaş grubundaki çocukların %9,1'i, Allah'ı anne veya tezeye benzetirken, benzetilen kişiler arasında baba figürüne ise hiç rastlanmamıştır. Yaş ve cinsiyet değişkenleri ile Allah korkusu arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu, *ceza verdiği, eceli/ölümü getirdiği, büyük olduğu ve kendilerini yarattığı için* Allah'tan korktuğunu belirtenlerin oranının, yaşın artmasına bağlı olarak arttığı tespit edilmiştir. Dindar olmayan aile çocuklarının %19,9'unun, dindar ve ibadetlerini yerine getiren aile çocuklarının %18,5'inin, Allah'tan "ceza verdiği için" korktukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tanrı tasavvuru, Bilişsel gelişim, Ebeveynsel imajlar, Antropomorfizm.

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı.

A Study on the Concept of God in Children

Abstract

In this study, the concept of God in a Muslim society's children is discussed. A descriptive analysis based on 203 children aged ranging from 5 to 12, is conducted on age, gender, parental piety, and the effect of parental images on concept of God. The results of the study revealed that God is mostly perceived with positive adjectives and anthropomorphic concepts of God are intensively used in younger age groups. Children aging from 5 to 6 perceive God as aunts or moms with %9.1, however none of them perceives the God as dad. A significant relationship is detected between age, sex and the fear of God as the older the children are the more they fear God for punishment, death, greatness and creative. It is concluded that %19.9 of children from non-pious families and %18.5 of pious families fear from God as it punishes.

Key Words: God image, Cognitive development, Parental images, Anthropomorphism.

Giriş

Semavî ve beşerî dini inançların en önemli kavramlarından birisi olan Tanrı fikri, insan hayatının en önemli bir gerçekliği olarak her dönemde varolagelen bir olgu olmuştur. Geçmişten günümüze insanların önemli bir çoğunluğunun kendilerinden daha üstün güçleri olan bir varlığa inandıkları görülmektedir. Din psikolojisi literatüründe insanın dış müdahale ve telkinden bağımsız olarak fitraten inanma kabiliyetiyle dünyaya geldiği savunulan bir görüştür.¹ Bir Tanrı'ya inanma duygusunun doğuştan mı sonradan mı olduğundan ziyade, insanın neye ve nasıl inanacağı konusunun daha önem kazandığı söylenebilir.² Bireyin tüm ruhsal hayatını etkileyen Tanrı düşüncesi kadar insan hayatına etki eden başka bir

¹ Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005, s. 252; Kayıklık, Hasan, Değişen Dünyada Birey, "Din ve Dindarlık", *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi-içinde* (Ed. Ü. Günay & C. Çelik), Karahan Kitabevi, Adana 2006, s. 157.

² Özakpınar, Yılmaz, *Psikolojinin Kavramsal Yapısı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000, s. 73.

gücün olmadığı belirtilir. Jung'un ifadesiyle, Tanrı, ruhun varabileceği en etkin pozisyonudur.³

Yapılan çalışmalarda, Tanrı fikri ve düşüncesi ile Tanrı tasavvuru ve imgesinin⁴ aynı kavramlar olmadığı, hem duygusal hem kavramsal açıdan her ikisinin farklı olguları ifade ettiği vurgulanmıştır.⁵ Mehmedoğlu, Rizzuto'ya atıfla, Tanrı kavramıyla teologların varlığı ve yokluğunu metafizik olarak tartıştıkları olgu olduğunun anlaşıldığını; Tanrı tasavvuruyla ise, insanın duygusal olarak kabul ettiği Tanrı tasvirinin ifade edildiğini vurgulamıştır.⁶

Düşüncenin bir çeşidi olarak kabul edilen tasavvur; psikolojik güç ve duygusal uyarıcılarla zihinde önceden oluşan nesne ya da eylemin zihinde tekrar canlanması ve anlam kazanması şeklinde tanımlanmıştır.⁷ Sınırlı bir varlık olan insanın doğrudan tecrübe edip karşılaşmadığı, bizatihi idrak etmediği Tanrı'nın gerçek mahiyetini kavraması, O'nu bütün özellikleri ile tasavvur etmesi imkânsız bir durumdur. Sinanoğlu, dini öğretilerde anlatılan Tanrı tasavvurlarının her birey tarafından farklı biçimlerde tasavvur edileceği gibi, O'nunla

³ Jung, Carl Gustav, *Din ve Psikoloji* (çev. Cengiz Şişman) İnsan yayımları, İstanbul ts., s.125.

⁴ İmge, gerçekte olmayan bir şeyin zihinsel resmi; daha önceki bir duyu yaşantısının dış uyarıcı olmaksızın hatırlanan kopyası; hayal gücünün yarattığı bir fikir şeklinde tanımlanmaktadır. Bkz. Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim Sanat Yay., Ank., 2000, s. 397.

⁵ Fikir (idea), kavram (concept), tasavvur/imge (representation/image) kelimeleri arasında bir farklılığın olmadığını savunanlar olduğu gibi, bunların hem duygusal hem de kavramsal açıdan farklı olguları ifade eden kavramlar olduğunu ve birbirinden farklı anlamlara geldiğini ifade eden araştırmacılar da bulunmaktadır. Bkz. Murat Yıldız, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., 2007, s. 8-9; Vergote, Antoine, *Dini İnanç ve İnançsızlık* (çev. Veysel Uysal), MÜİFY, İst. 1999, s. 181.

⁶ Mehmedoğlu, Ali Ulvi, "Tanrı Tasavvurları", *Din Psikolojisi-içinde*, Anadolu Üniv. Yay., 2. Baskı, Eskişehir 2011, s. 172.

⁷ Yavuz, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, D.İ.B Yay., Ankara 1987, s. 159.

ilgili söylenen söz ve tasavvurların Tanrı'yı tam olarak yansıtmayacağını belirtmiştir.⁸

Tanrı'nın varlığına inanma ve onu tasavvur etmede, insanın iç dinamikleri kadar, içinde yaşanan kültürel yapı ve mensup olunan dinin de etkisi bulunmaktadır. Çocukluk döneminin ilk yıllarından itibaren oluşmaya başlayan Tanrı tasavvurlarının bireylerin duygu, düşünce, tutum ve davranışları üzerinde önemli ölçüde etkili olduğu kabul edilir. Kişinin zihinsel gelişim süreci, yetiştirilme tarzları, çevreyle olan etkileşim ve bağlı olunan dini inanç yapıları, Tanrı'nın zihinlerde anlamlandırma ve algılanma biçimini etkilemektedir.⁹

Kişinin sahip olduğu dini düşünce yapısı, dine verdiği değer, Tanrı'yı algılama ve tasavvur etme biçimi, kişinin dini hayatını birçok açıdan etkilemektedir. Bireylerin dindarlık anlayışları, ilk yaşlardan itibaren oluşmaya başlayan Tanrı algısı ve tasavvuruna göre şekillendiğinden, bu yaşlarda etkili olan faktörlerin araştırılması önem kazanmaktadır

1. Tanrı Tasavvurunun Oluşmasında Etkili Olan Faktörler

Din ve Tanrı düşüncesinin gelişmesinde etkili olan faktörlerin Tanrı tasavvurunun oluşmasında da etkili olduğu söylenebilir. Wulf, Tanrı tasavvurunun oluşmasına etki eden faktörleri şu altı grupta toplamıştır:¹⁰ a. Ebeveynle kurulan ilişkiler, b. Önemli kişi ve gruplarla etkileşim, c. Benlik saygısına yönelik duygular, d. Tanrı hakkındaki öğretim ve Tanrı-insan ilişkisi, e. Dini ibadet, dua ve dini

⁸ Sinanoğlu, Abdulhamit, *Kelam Tarihinde Tanrı Tasavvurları*, Avrasya Yay., 2005, ss. 15-21.

⁹ Allport, G. W., *Birey ve Dini* (çev. Bilal Sambur), Elis Yay., Ankara 2004, s. 49; Boyatzis, Chris J., "Çocukluk Dönemi Manevi Gelişim" (çev. Mustafa Koç), *Din ve Maneviyat Psikolojisi*-içinde (Derleyen: Raymond F. Paloutzian & Crystal L. Park), Phoenix Yay., Ankara 2013, ss. 249-257; Mehmedoğlu, Tanrı Tasavvurları, s. 171.

¹⁰ Wulf, David M., *Psychology of Religion* (Classic and Contemporary), Second Edit., New York 1997, s. 368.

konularla ilgili tartışmalar, f. Kişinin Tanrı'yla ilişkisinde yaşadığı bireysel tecrübeler.

Yapılan araştırmalarda çocuklardaki Tanrı kavramı ve Tanrı tasavvurlarının şekillenmesinde etkili olan faktörlerin başında anne ve baba imajlarının olduğu belirtilmiştir.¹¹ Çocuklar, belli bir yaşa gelinceye kadar Tanrı'yı fizyolojik ve ruhsal ihtiyaçlarını karşılayan ebeveyni ile kurduğu ilişki modeline göre algılamaktadır. Yapılan araştırmalarda çocukların Tanrı'yı tasvir ederken, insanlar için kullanılan sıfatlardan ve özelliklerden yararlandıkları ve insanî imgeleri Tanrı imgesine transfer ederek algıladıklarına dair bulgular elde edilmiştir. Mehmedoğlu, çocukların Tanrı'yı öğrenmiş oldukları ve zihinlerinde canlandırdıkları diğer nesne ve kişilere benzeterek, karşılaştırma yaparak veya yansıtma yoluyla tasavvur etmeye çalıştıklarını belirtmiştir.¹² Davranışların belirlenmesinde bireysel ve sosyo-kültürel faktörler tek başına yeterli olmayıp, çoğu durumda bu ikisinin ortaklaşa katılımını gerekli kılmaktadır. Dini duygunun gelişmesi, Tanrı inancının uyanmasına yol açtığı gibi, iç dünyada yaşanan tecrübeler ve sosyal-kültürel çevreyle etkileşim biçimleri de Tanrı inancının gelişmesine etki etmektedir.¹³

Tanrı tasavvurlarının oluşmasında etkili olan diğer bir faktör ise kutsal metin açıklamalarıdır. Birey ve toplumların benimsemiş oldukları dini inanç yapılarında Tanrı'ya ait birtakım sıfat ve anlatımlar yer alır. Vergote, bir dine inanan kişinin aynı zamanda o

¹¹ Kirkpatrick, Lee A. & Shaver, Phillip R., "Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs, and Conversion", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1990, 29 (3), s. 320.

¹² Kuşat, Ali, "Ergenlerde Allah Tasavvuru", *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi-içinde* (Ed. Ü. Günay & C. Çelik), Karahan Kitabevi, Adana 2006, s. 116; Mehmedoğlu, a.g.m, s. 171.

¹³ Gürses, İbrahim, "Tutumlar ve Otoriteriyen Kişilik İlişkisi", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (Edit. Hayati Hökelekli), Dem Yay., İstanbul 2006, s. 88; Gürses, İbrahim, *Dindarlık ve Kişilik*, Emin Yayınları, Bursa 2010, ss. 88-96.

dinde anlatılan Tanrı'nın vasıf ve mahiyetine göre Tanrı'yı tasavvur ettiğini belirtir.¹⁴

Her bir dini gelenekte birbirinden farklı Tanrı tasavvurları görülebileceği gibi, aynı dini geleneğe bağlı mezheplerde farklı Tanrı tasavvurları görülebilir. Güler, Tanrı'nın tasavvur edilmesi ve anlaşılmasında bizzat Tanrı'nın kendisi tarafından oluşturulan imajlar bulunsa da, kişinin içinde bulunduğu sosyo-psikolojik yapıya göre insan zihni tarafından yeniden anlam bulduğunu ve tasvir edildiğini belirtmektedir.¹⁵ Dolayısıyla bir dini geleneğin kutsal kitaplarında anlatılan Tanrı tasavvuru, insanların bireysel bilgi kalıpları ve tecrübelerine göre farklılaşabilmektedir.

Tanrı tasavvurlarının oluşmasında etkili olan önemli bir diğer faktör ise bireysel ve sosyo-kültürel farklılıklardır. Sosyo-kültürel yapı ve kişilik farklılıkları, bireysel dindarlık yapılarının oluşmasında ve Tanrı tasavvurlarının şekillenmesinde etkili olmaktadır.¹⁶ Her bireyin arzu ve beklentileri, endişe, kaygı ve sorunları birbirinden farklıdır. Bireysel anlamda yaşanan bu tecrübeler, çocukluk döneminden itibaren oluşmaya başlayan Tanrı tasavvuruna aktarılır.¹⁷ Dolayısıyla, bir toplumda aynı dini gelenek veya mezhebe bağlı kişiler farklı bireysel kişilik özelliklerine sahip olmalarından dolayı birbirinden farklı Tanrı tasavvurlarına sahip olabilirler.

2. Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişmesi

Tanrı tasavvurlarıyla ilgili çalışmalar incelendiğinde, bu konunun ağırlıklı olarak çocukluk dönemi içerisinde ele alındığı görülmektedir. Yaşın ilerlemesi, bilişsel ve sosyal gelişmeyle birlikte aile ve sosyal çevreyle kurulan etkileşim sonucunda taklit, sosyalleşme, rol model alma vb. yollarla dindarlığın ve Tanrı

¹⁴ Vergote, Antoine, *Dini İnanç ve İnançsızlık*, s. 181.

¹⁵ Güler, İlhami, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara, 2000, s. 11.

¹⁶ Mehmedoğlu, "Tanrı Tasavvurları", s. 170.

¹⁷ Evkuran, Mehmet, "İslam Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru", *İslami İlimler Dergisi*, 2 (1), 2007, ss. 45-62.

tasavvurunun şekillendiği belirtilmektedir.¹⁸ Çocuktaki dini duyguların diğer duygularla yakından ilişkili olduğu ve bebeklikten itibaren çevresindeki yaşantılara göre şekillendiği bilinmektedir. Clark, çocuğun dini duygulara sahip olmadan dünyaya geldiğini, daha sonraları anne ve babasıyla kurduğu ilişki biçimine göre Tanrı tasavvurunu oluşturduğunu belirtmiştir.¹⁹ Vergote ise, çocukta doğal olarak bulunan dini duygu ve dini eğilimin, ebeveynle kurulan ilişki sonucunda ortaya çıktığını ifade etmiştir. Ebeveyn-çocuk ilişkisinin, Tanrı tasavvurunun oluşmasının yanı sıra, Tanrı'ya bağlılık, güven ve saygı gibi dini tecrübelerin şekillenmesinde de etkili olmaktadır.²⁰

Yapılan bazı araştırmalarda, yetişkinlerin dini yaşantısına ait temellerin çocukluk döneminde atıldığı, ilk yaşlarda oluşan imgelerin bazı özelliklerinin yetişkinlik döneminde de devam ettirildiğine dair sonuçlara ulaşılmıştır.²¹

Çocuklarda 3 yaşına kadar bilinçli bir dini tutum ve davranış görülmez. Bu yaşlardan itibaren kendilerinden ve anne babalarından daha üstün bir gücün olduğunu yavaş yavaş hissetmeye başlarlar. Dil yeteneğinin gelişmesiyle birlikte, mahiyetlerini tam olarak algılayamazlar da, aile ve çevreden Allah, peygamber, melek, cennet, cehennem gibi bazı dini kavramları öğrenmeye başlarlar. 5-6 yaşlarında Tanrı ve dini konularla ilgili sorular sormaya başlayan çocuklarda henüz soyut düşünce tam olarak gelişmediğinden, antropomorfist bir Tanrı anlayışı hakimdir ve Tanrı insana benzetilerek anlaşılmasına çalışılır.²²

¹⁸ Köse, Ali & Ayten, Ali, *Din Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul 2012, s. 114.

¹⁹ Clark, Walter Houston, "The Religion of Childhood" (Chapter: 5, pp. 83-92-çev. Neda Armaner), *The Psychology of Religion*, The Macmillan Company, New York, 1961,

²⁰ Vergote, A., "Concepts of God and Parental Images", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1969 (8), ss. 79-87.

²¹ Allport, G. W., *Birey ve Dini*, s. 49; Köylü, Mustafa, "Farklı Din ve Kültürlere Mensup Çocukların Dini İnanç ve Tanrı Tasavvurları", *Ekev Akademi Dergisi*, 2014, 8/19, ss. 17-26.

²² Köse & Ayten, *a.g.e.*, ss. 114-115.

Çocuklar, Tanrı hakkındaki ilk bilgileri erken yaşlardan itibaren anne-babası ve ailenin diğer üyelerinden öğrenmeye başlarlar. Din ve Tanrı düşüncesine yönelik olumlu veya olumsuz düşünce ve tutum geliştirilmesinde aile fertlerinin payı büyüktür.

Tanrı tasavvurlarını ele alan yaklaşımların *bilişsel ve ilişkisel* olmak üzere iki temel başlık altında ele alındığı görülmektedir.²³ Bilişsel gelişimi esas alan yaklaşımlarda, zihinsel tasavvurların oluşabilmesi için bilişsel gelişimin önemli bir faktör olduğu kabul edilir. Bu yaklaşıma göre bireyin kendini ve çevresini anlamlandırması, düşünme, tasavvur etme, karşılaştırma gibi zihinsel etkinlikleri gerçekleştirebilmesi, bilişsel gelişimiyle yakından ilgilidir.²⁴ Kişinin dine ve Tanrı düşüncesine ilişkin geliştirdiği algı, bilinç, tasavvur gibi kavramlar da bilişsel gelişim içerisinde ele alınan konular arasındadır. Tanrı tasavvurunu ilişki ve etkileşime göre ele alan yaklaşımlarda, bireyin diğer nesne ve kişilerle kurduğu ilişkiler ele alınır.

İnsan tabiatı, birbirleriyle etkileşim ve bağlantılı olan farklı yapılardan oluşmaktadır. Tanrı tasavvurlarını bilişsel gelişim ve ilişkisel süreçlere göre açıklamaya çalışan bu iki yaklaşımın açıkladığı hususların kesin çizgilerle birbirinden ayrılması oldukça zordur. Çünkü bu süreçte hem ilişkisel hem de bilişsel faktörler iç içe geçmiş durumdadır. Toplum tarafından anlamlandırılmış, sembol ve anlatım kalıplarına aktarılmış Tanrı tasavvurlarını hazır olarak bulan çocuklar, bu imaj ve algıları kendi duygusal ve zihinsel yapılarına göre içselleştirerek kendi Tanrı tasavvurlarını oluşturmaktadırlar.

²³ Ruchgy, W. J., The Realtionship of Mental Representation of God to Levels of Faith Development (yayınlanmamış doktora tezi), The University of Detroit Mercy, Michigan, 2004,, s. 78-79'dan akt. Murat Yıldız, *a.g.e.*, s.15; Mehmedoğlu, "Tanrı Tasavvurları", s.174.

²⁴ Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, ss. 135-137; Grusec, Joan E. & Hastings, Paul D., *Handbook of Socialization (Theory and Research)*, The Guilford Press, New York, London, 2007, s. 1-2.

Çok boyutlu bir olgu olan Tanrı tasavvurunu tüm yönleri ile burada ele almak, bu araştırmanın sınırlarını zorlayacağından, öne çıkan belli başlı yaklaşımlara kısaca yer verilecektir.

Psikanaliz ekol içerisinde Freud, Tanrı fikrini ve Tanrı tasavvurunu “ilişki ve etkileşim” temeli bağlamında ele almıştır. Tanrı fikri ve tasavvurları, biyolojik anne-babaya ait özelliklerin Tanrı’ya yansıtılmasıyla oluştuğu belirtilse de Tanrı daha çok yüceltilmiş bir baba olarak tasavvur edilmiştir.²⁵ Aynı ekol içerisinde Jung’un düşünce sisteminde ise, Tanrı bilinçdışı arketipsel bir varlık olarak kabul edilir ve kişinin bunu kendi zihninde psikolojik bir gerçeklik olarak hissedebileceği vurgulanır. Aydın, “Batı inanç ve düşünce sisteminde bastırılan ve dışsallaştırılan Tanrı fikrinin”, Jung tarafından yeniden insan ruhuna yerleştirildiğini,²⁶ insan için Tanrı’nın vazgeçilmez bir olgu olarak vurgulandığını belirtmiştir.²⁷

Tanrı tasavvurunu ilişkisel süreçlere göre açıklayan yaklaşımlardan birisi de Bağlanma teorisidir. Nesne ilişkiler teorisinin eksik bıraktığı ve açıklayamadığı noktaları sosyo-psikolojik açıdan gelişime dayalı daha geniş bir temelle ele almaya çalışmıştır.²⁸

Duygusal ilişki temeline dayanan bağlanma teorisinde, bebekle ilk bağlanma figürü arasındaki ilişkinin güvenli veya güvensiz olma durumu dikkate alınmıştır. Bu yaklaşıma göre dünyaya gelen bebeğin kendini güvende hissetmesi için bir bağlanma figürüne ihtiyaç duyduğu, bu yüzden bağlanmanın kaçınılmaz bir ihtiyaç olduğu

²⁵ Freud, insanın hastalık, ölüm, acizlik, hayal kırıklığı vb. durumlarla başa çıkmak için bir yanlısına olarak Tanrı fikrine sığınarak kendi zihnini korumaya çalıştığını belirtir. Bkz. S. Freud, *Bir Yanlısamının Geleceği* (çev. H. Z. Kars), Kaynak Yay., İstanbul 1985, ss. 68-69; Ali Köse, *Freud ve Din*, İz Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2011, ss. 93-95.

²⁶ Aydın, Ali Rıza, “Tanrı Algısına Jungçu Bir Bakış”, *OMÜİFD*, 2010 (28), ss. 53-61.

²⁷ Aydın, a.g.m., s. 28, s. 60.

²⁸ Hayta, Akif, “Anneden Allah’a: Bağlanma Teorisi ve İslâm’da Allah Tasavvuru”, *DED*, 2006, 4 (12), s. 31.

vurgulanmıştır. Bağlanma teorisine göre, çocukla anne ve babasında kurulan ilişki modeli, yetişkinin Tanrı'yla kurduğu ilişkiye uyarlanmaya çalışılmıştır. Tanrı tasavvurlarının çocukluk döneminde anne ve babayla kurulan bağlanma biçimine göre şekillendiğini ileri sürülmektedir.²⁹ Kişinin Tanrı ile girdiği ilişki, çocuğun anne ve babasıyla kurduğu ilişkiye şekil olarak benzese de nitelik olarak Tanrı ile kurulan ilişki, çocuğun anne ve babasıyla kurduğu ilişkiden daha yüce ve daha üstün bir özelliğe sahiptir.³⁰

Tanrı tasavvurunu ilişkisel süreçlere göre açıklayan diğer bir yaklaşım ise Nesne İlişkiler teorisidir. Bu yaklaşımın öncü psikologları, Tanrı tasavvurlarının oluşmasında içgüdüsel dürtüler ve ebeveyn imgelerinin yanında diğer nesne ve kişilerle ilişkilerin önemini vurgulamışlardır.³¹ Rizzuto, yaptığı araştırmasında Erikson'un belirlediği sekiz gelişim evre modeli ile Batı toplumundaki bireylerin Tanrı tasavvurlarının gelişim özelliklerinin aynı psikolojik kuralları takip ettiğini belirtmiştir.³² Bu kuramın önde gelen temsilcileri, her bireyin kendisini karşılıksız sevecek, tehlikelerden koruyacak birisine ihtiyaç duyduğu, ilk yıllarda anne ve baba, daha sonraları ise bu ihtiyacın ideal Tanrı'yla giderilmeye çalışıldığı vurgulamıştır.³³

Allport, bireylerin gelişim basamakları bakımından geliştikçe dini yönden daha da olgunlaştıklarını ve benmerkezcilikten sıyrılıp evrensel ahlaki değerleri benimsediklerini belirtir.³⁴

²⁹ Kirkpatrick, L., "An Attachment-Theory Approach to The Psychology of Religion", *International Journal for the Psychology of Religion*, 1992 (2), s. 6.

³⁰ Oates, W. E., "The Role of Religion in The Psychoses, Religion and Human Behavior", (Edit. Simon Doniger), Association Press, New York, ss. 21-30.

³¹ Nesne İlişkileri Teorisyenlerinin görüşleri için bkz. David M. Wulf, *a.g.e.*, ss. 320-370.

³² Rizzuto, A. M., *Religious Development: A Psychoanalytic Point of View*, *New Directions for Child Development*, 1991 (52), s. 56.

³³ Ruchgy, a.g.tez, s. 29'dan aktaran Murat Yıldız, *a.g.e.*, s. 20.

³⁴ Allport, G., *Birey ve Dini* (çev. Bilal Sambur), ss. 71-76.

Tanrı tasavvurunu kişinin düşünce, algı ve tasavvur gibi zihinsel yeteneklerine göre çeşitli yaklaşımlarla ele alan diğer temel alan ise, gelişimi bilişsel gelişimi esas alan yaklaşımlardır.³⁵ Bilişsel gelişim teorisyenlerinin öncüsü olarak kabul edilen Piaget, Tanrı tasavvuru ve dini gelişim konularıyla doğrudan ilgili olan araştırmalar yapmamışsa da onun ortaya koymuş olduğu kuram, dini ve ahlaki gelişim teorilerine çok önemli katkılar sağlamıştır. Piaget, geliştirdiği bilişsel gelişim teorisinde, kişinin düşünme, algılama ve problem çözme yeteneklerinin ilk yaşlardan itibaren farklı nitelik ve düzeylerde olduğunu belirterek, gelişimi dört basamağa ayırarak ele almıştır.³⁶ Kendisinden sonra dini gelişim süreçlerini bilişsel yaklaşımla ele alan teorisyenlerin, Piaget'nin geliştirmiş olduğu bilişsel gelişim basamakları ile ilgili yaptığı tasnifi örnek aldıkları görülmektedir.

Tanrı tasavvurunu bilişsel gelişime göre ele alan yaklaşımların en önemli ortak özelliği, dini gelişimi kronolojik yaşa bağlı bilişsel gelişim düzeylerine göre açıklamaya çalışmalarıdır. Bilişsel gelişim basamaklarıyla ilgili farklılık, daha çok yaş aralıklarının belirlenmesinden ve belirlenen bu düzeylerin farklı kavramlarla ifade edilmesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Araştırmanın Problemi

Araştırmanın problemini, 5-12 yaş aralığındaki çocukların Tanrı tasavvurlarının tespit edilmesi oluşturmaktadır. Yaş, cinsiyet, ailenin dindarlık düzeyi, ebeveynsel imajlarla Tanrı tasavvurları arasındaki ilişkinin tespit edilmesi, araştırmanın alt problemlerini

³⁵ Dini gelişim, Tanrı düşüncesi ve tasavvurlarını bilişsel yaklaşıma göre ele alan David Elkind; Jean-Pierre Deconchy; Ronal J. Goldman; James Fowler'ın teorileri hakkında detay bilgi için bkz. Kalevi Tamminen, & Kari E. Nurmi, "Developmental Theories And Religious Experience" (Edit. R. W. Hood), *Handbook of Religious Experience*, Religious Experience Press, Birmingham, Alabama, 1995); Faruk Karaca, *Dini Gelişim Teorileri*, Dem Yay., İstanbul 2007; Üzeyir Ok, *İnanç Gelişimi*, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara 2007.

³⁶ Piaget, Jean, *Çocukta Zihinsel Gelişim* (çev. H. Portakal), Cem Yay., İstanbul 2000, ss. 18-19.

oluşturmaktadır. Bu çalışmada ayrıca şu sorulara da cevap aranmaktadır:

1- Tanrı'ya atfedilen sıfatlarla ebeveynsel imajlar arasında ilişki var mıdır?

2- Tanrı tasavvurunun oluşması ve gelişmesi, yaş grupları, cinsiyet ve anne baba dindarlığı ve ebeveynsel imajlara göre nasıl farklılaşmaktadır?

3-Müslüman bir toplumda yetişen çocukların Tanrı tasavvur biçimleriyle diğer kültürlerde yetişen çocukların Tanrı tasavvur biçimleri arasında benzerlik ve farklılıklar var mıdır?

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamız betimsel bir yöntemle yapılmıştır. Betimsel yöntemle yapılan çalışmalarda araştırılan konuyla ilgili teorik bilgilerin yanı sıra, araştırmadan elde edilen verilerin çeşitli değişkenlerle ilişkisinin olup olmadığı, önceki araştırma bulguları ile örtüşüp örtüşmediği araştırılır. Ayrıca, araştırma sonucunda elde edilen bulguların yorum ve analizlerine yer verilir.³⁷

Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini, Diyarbakır il merkezindeki okulöncesi öğrencileri ve ilköğretim birinci kademedeki eğitime devam eden öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırma örnekleme, tabakalama örnekleme tekniğiyle belirlenmiştir. 2012-2013 eğitim ve öğretim yılında Diyarbakır il merkezinde sosyo-ekonomik açıdan farklı özelliklere sahip Huzurevleri, Kayapınar ve Bağlar semtlerindeki okullar seçilmiştir. Bu okullardan Huzurevleri Anaokulu'na yalnızca anaokulu öğrencileri devam etmektedir. Şehit Öğretmen Ayşe

³⁷ Punch, Keith F., *Sosyal Araştırmalara Giriş, Nicel ve Nitel Yaklaşımlar* (çev. D. Bayrak, H. B. Arslan, Z. Akyüz), Sayısal Kitabevi, Ankara 2005, s. 16-17; Arslanoğlu, İbrahim, *Sosyal Bilimlerde Metod ve Araştırma Teknikleri*, Ankara 2012, s. 24.

Numan Konakçı, Tevfik Pehlivan ve Vali Kurt İsmail Paşa okullarına ise, hem ilköğretim programı birinci kademedeki (Milli Eğitim Bakanlığının 4+4+4'lü sistemine geçmeden önceki 1-5 arası sınıflar) öğrencileri, hem de okulöncesi öğrencileri devam etmektedir.

Veri Toplama Aracı ve Analizi

Verilerin toplanmasında, demografik bilgi formu, yarı yapılandırılmış ve açık uçlu sorular olmak üzere toplam 17 sorudan oluşan Tanrı Tasavvuru anketi kullanılmıştır. Bu anketin oluşturulmasında, Yavuz ve Yıldız tarafından yapılan araştırmada kullanılan bazı anket sorularından yararlanılmıştır. Ebeveyn dindarlığı ve imgelerinin Tanrı tasavvurlarıyla ilişkisi ile ilgili sorular ise tarafımızdan oluşturulmuştur.³⁸ Anket sorularından 5'i demografik bilgi sorusu, 4'ü yarı yapılandırılmış anket, 8'i ise, açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Anket formunda **“Tanrı”** yerine toplumumuzda daha yaygın olarak kullanılan **“Allah”** terimi kullanılmıştır.³⁹ Araştırmanın başlangıcında, sınıf öğretmenlerine araştırma konusunda ve anket uygulamasıyla ilgili bilgi verilmiştir.

Araştırmaya başlamadan önce, 10 öğrenci üzerinde pilot uygulama yapılmış, anlaşılmayan kavramlar ve sorularla ilgili düzenlemeye gidilmiştir. Araştırma 5-12 yaşları arasındaki öğrencilere uygulanmıştır. 5-6 yaş aralığında olan okulöncesi öğrencileri okuma-yazma bilmediğinden, yarı yapılandırılmış ve açık uçlu sorulardan oluşan anket formları öğretmenleri tarafından kendilerine birebir okunmuş, çocukların verdiği cevaplar anket formlarına aktarılmıştır. Okulöncesi öğrencilerine uygulanan anketler, oyun ve etkinlik aralarında ve tek tek görüşülerek

³⁸ Yavuz, a.g.e., 1987; Yıldız, Murat, a.g.e., 2007.

³⁹ Toplumumuzda **“Allah”**, **“Rab”** ve **“Tanrı”** kelimeleri kullanılmakla birlikte, **“Allah”** kelimesi daha yaygın kullanılan bir isimdir. Türk İslam kültüründe 16. yüzyıl ve sonrasında özellikle dini metinlerde Tanrı kelimesinin yerine Allah kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Harun Güngör, Harun, **“Tanrı”**, TDVİA, Cilt: 39, Ankara 2010, s. 571.

uygulandığından 3 ayda tamamlanabilmiştir. Okulöncesi çocukların anne ve babalarının eğitim düzeyleri, öğrenci dosyalarının incelenmesiyle, ailelerin dindarlık durumları ise, anne babalarına sorulmak suretiyle belirlenmeye çalışılmıştır. “Sana göre Allah kimdir?; “Sana göre Allah nerededir?.....; şeklinde sorulan açık uçlu sorulara verilen cevaplar tek tek incelenerek aynı anlama gelen benzer ifadeler birleştirilerek kategori sayısı azaltılmıştır.

Verilerin değerlendirilmesinde SPSS istatistik programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde frekans analizi ve nonparatmetrik fark testleri (Mann Witney U ve Kruskal-Wallis) kullanılmıştır. Elde edilen verilerin frekansları alınmış, katılımcıların her bir soruya verdikleri cevapların toplam puanları üzerinden analizleri yapılmıştır. İstatistiki anlamlılık düzeyi $p<0.05$ olarak kabul edilmiştir.

Bulgular

Tablo 1 Değişkenlere Göre Dağılım

<i>Değişkenler</i>		<i>N</i>	<i>%</i>
<i>Yaş grupları</i>	5-6	77	37,9%
	7-8	24	11,8%
	9-10	61	30,0%
	11-12	41	20,2%
<i>Cinsiyet</i>	Erkek	120	59,1%
	Kız	83	40,9%
<i>Anne-Baba Dindarlığı</i>	Dindar-İbadetlerini yapar	146	71,9%
	Dindar-İbadet etmez	36	17,7%
	Dine İlgisiz	21	10,3%

Araştırmaya katılanlarla ilgili bazı demografik bilgiler Tablo 1’de gösterilmiştir. Bu tabloda görüldüğü gibi araştırmaya toplam 203 çocuk katılmış olup, bunlar arasında erkeklerin oranı %59,1, kızların oranı ise %40,9’dur. Örneklemin %37,9’u 5-6 yaş, %11,8’i ise 7-8 yaş,

%30'u 9-10 yaş, %20,2'si ise 11-12 yaş grubu aralığındadır. Çocukların %71,9'unun anne ve babasının dindar ve ibadetlerini yerine getirdiği, %17,7'sinin dindar, ancak ibadetlerini aksattığı, %10,3'ünün ise dine ilgisiz olduğu görülmektedir.

Tablo 2 Yaş ve cinsiyet değişkenlerine göre Allah kimdir?

		Sana göre Allah kimdir?							Toplam
		Yaratandır	Allah Allah'tır	Yücedir	Bilmiyorum	Büyüktür/ Güçlüdür	İyi bir kişidir	Melektir/ Peygamberdir	
Yaş Grupları	5-6	11	9	1	29	4	16	7	77
		14,3%	11,7%	1,3%	37,7%	5,2%	20,8%	9,1%	100,0%
	7-8	5	2	1	6	7	3	0	24
		20,8%	8,3%	4,2%	25,0%	29,2%	12,5%	0,0%	100,0%
	9-10	18	3	10	1	15	10	4	61
		29,5%	4,9%	16,4%	1,6%	24,6%	16,4%	6,6%	100,0%
	11-12	19	3	11	0	7	0	1	41
		46,3%	7,3%	26,8%	0,0%	17,1%	0,0%	2,4%	100,0%
Cinsiyet	Erkek	35	10	22	15	21	14	3	120
		29,2%	8,3%	18,3%	12,5%	17,5%	11,7%	2,5%	100,0%
	Kız	18	7	1	21	12	15	9	83
		21,7%	8,4%	1,2%	25,3%	14,5%	18,1%	10,8%	100,0%
Toplam		53	17	23	36	33	29	12	203
		26,1%	8,4%	11,3%	17,7%	16,3%	14,3%	5,9%	100,0%
Yaş grupları: $X^2=88,017$; $sd= 18$; $p=.000$					Cinsiyet: $X^2=25,757$; $sd=6$; $p=.000$				

Tablo 2'ye göre çocukların yaş grupları ile *sana göre Allah kimdir?* sorusuna verilen cevapların istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur ($X^2=88,017$; $p=.000$). 5-6 yaş aralığındaki çocukların %37,7'si, 9-10 yaş aralığında olanların %1,6'sı *sana göre Allah kimdir?* sorusuna "bilmiyorum" cevabını vermiştir. Yaş arttıkça "bilmiyorum" cevabını verenlerin sayısının azaldığı görülmektedir. Yaş düzeyleri arttıkça Allah'ı "yaratan" ve "yüce" sıfatları ile tanımlama oranları da artmaktadır. Antropomorfik Tanrı tasavvurunun küçük yaş grubundaki çocuklarda daha yüksek oranda olduğu tespit edilmiştir. Cinsiyetle Tanrı tasavvurları arasındaki ilişki incelendiğinde elde edilen sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur ($X^2=25,757$; $p=.000$). Erkeklerin %18,3'ü Allah'ın

“Yüce” olduğunu belirtirken, kızlarda bu oran %1,2’dir. *Allah kimdir?* sorusuna, erkeklerin %12,5’i, kızların %25,3’ü “bilmiyorum” cevabını vermiştir.

Tablo 3 Yaş ve cinsiyet değişkenlerine göre Allah kime benzer

		Sana göre Allah kime/neye benzer?							Toplam
		Kimseye benzemez	İnsana benzer	Bilmiyorum	Periye/meleğe benzer	Anne/Teyzeye Benzer	Görünmez Bir varlığa benzer	Peygambere Benzer	
Yaş Grupları	5-6	10	14	31	6	7	3	6	77
		13,0%	18,2%	40,3%	7,8%	9,1%	3,9%	7,8%	100,0%
	7-8	8	3	8	1	0	0	4	24
		33,3%	12,5%	33,3%	4,2%	0,0%	0,0%	16,7%	100,0%
	9-10	39	5	8	7	0	1	1	61
		63,9%	8,2%	13,1%	11,5%	0,0%	1,6%	1,6%	100,0%
	11-12	34	3	3	0	0	1	0	41
		82,9%	7,3%	7,3%	0,0%	0,0%	2,4%	0,0%	100,0%
Cinsiyet	Erkek	62	18	25	6	2	3	4	120
		51,7%	15,0%	20,8%	5,0%	1,7%	2,5%	3,3%	100,0%
	Kız	29	7	25	8	5	2	7	83
		34,9%	8,4%	30,1%	9,6%	6,0%	2,4%	8,4%	100,0%
Toplam		91	25	50	14	7	5	11	203
		44,8%	12,3%	24,6%	6,9%	3,4%	2,5%	5,4%	100,0%
Yaş grupları: $X^2= 84,959$; $sd=18$; $p=,000$					Cinsiyet: $X^2= 19,512$; $sd=5$; $p=,002$				

Tablo 3’e göre, çocukların yaş grupları ile *Allah kime/neye benzer?* sorusuna verilen cevapların istatistiksel olarak $p=,000$ düzeyinde anlamlı olduğu bulunmuştur ($X^2=84,959$; $sd=18$). Araştırmaya katılan çocuklardan 5-6 yaş aralığında olanların %9,1’i, Allah’ı anne veya teyzeye benzetmiştir. Yaşın artmasıyla *Allah kime/neye benzer?* sorusuna “bilmiyorum” cevabını verenlerin oranının ise ters yönde azalırken, Allah “kimseye benzemez” şeklinde cevap verenlerin oranının arttığı görülmektedir. 5-6 yaş grubundaki çocukların %13’ü, 11-12 yaş grubundakilerin %82,9’u Allah’ın kimseye benzemediğini belirtmiştir. Küçük yaş grubundaki çocukların Tanrı’yı insana benzetme oranlarının büyük yaş gruplarına göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. 5-6 yaş

grubundakilerin %18,2'si, 11-12 yaş grubundakilerin %7,3'ü, Allah'ın insana benzediğini belirtmiştir. Cinsiyetle *Allah'a kime/neye benzer?* şeklindeki sorudan elde edilen bulguların istatistiksel olarak $p=.002$ düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($X^2=19,512$; $sd=5$). Erkeklerin %15,'i, kızların %8,4'ü Allah'ı insana benzetmiştir. Allah "kimseye benzemez" diyen erkeklerin oranı %51,7, kızların oranı ise %34,9'dur.

Tablo 4 Yaş ve cinsiyet değişkenlerine göre Allah nerededir

		<i>Sana göre göre Allah nerededir?</i>					<i>Toplam</i>	
		<i>Yukarıda/ Uzayda</i>	<i>Her yerde</i>	<i>Cennette</i>	<i>İçimizde/ Yanımızda</i>	<i>Bilmiyorum</i>		
<i>Yaş Grupları</i>	5-6	46	7	7	9	8	77	
		59,7%	9,1%	9,1%	11,7%	10,4%	100,0%	
	7-8	10	2	11	0	1	24	
		41,7%	8,3%	45,8%	0,0%	4,2%	100,0%	
	9-10	26	13	17	5	0	61	
		42,6%	21,3%	27,9%	8,2%	0,0%	100,0%	
	11-12	6	6	29	0	0	41	
		14,6%	14,6%	70,7%	0,0%	0,0%	100,0%	
	<i>Toplam</i>		88	28	64	14	9	203
			43,3%	13,8%	31,5%	6,9%	4,4%	100,0%
<i>Cinsiyet</i>	<i>Erkek</i>	48	43	22	3	4	120	
		40,0%	35,8%	18,3%	2,5%	3,3%	100,0%	
	<i>Kız</i>	40	21	6	11	5	83	
		48,2%	25,3%	7,2%	13,3%	6,0%	100,0%	
<i>Toplam</i>		88	64	28	14	9	203	
		43,3%	31,5%	13,8%	6,9%	4,4%	100,0%	
<i>Yaş: $X^2= 68,850$; $sd=12$; $p=.000$</i>		<i>Cinsiyet: $X^2= 15,900$; $sd=4$; $p=.003$; $p<.05$</i>						

Tablo 4 incelendiğinde, farklı yaş gruplarındaki çocukların *Allah neredir?* sorusuna verdikleri cevapların istatistiksel olarak $p=.000$ düzeyinde anlamlı olduğu bulunmuştur ($X^2=68,850$; $sd=12$). Allah "yukarıdadır/uzaydadır" ve "cennettedir" şeklinde cevap verenlerin oranı yaş arttıkça azalmaktadır. Bulgular cinsiyet değişkeni açısından incelendiğinde ise, Allah "yukarıdadır", "içimizdedir" ve "bilmiyorum" şeklinde cevap veren kızların oranının erkeklerin oranından daha yüksek çıktığı görülmektedir. *Allah neredir?* sorusuna

verilen cevapların cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak $p=,003$ düzeyinde anlamlı olduğu bulunmuştur ($X^2=15,900$; $sd=4$).

Tablo 5 Yaş ve cinsiyet değişkenine göre Allah'ı sevme ilişkisi

		Allah'ı seviyor musun? Seviyorsan niçin seviyorsun?						Toplam
		Seviyorum, çünkü O güçlüdür	Seviyorum, çünkü O bizi yaratmıştır	Seviyorum, çünkü O bize iyi davranır	Seviyorum, çünkü O bize her şeyi vermiştir	Seviyorum, çünkü O bizi korur	Sevmiyorum	
Yaş grupları	5-6	33	13	13	9	8	1	77
		42,9%	16,9%	16,9%	11,7%	10,4%	1,3%	100,0%
	7-8	6	3	6	6	3	0	24
		25,0%	12,5%	25,0%	25,0%	12,5%	0,0%	100,0%
	9-10	17	22	14	3	5	0	61
		27,9%	36,1%	23,0%	4,9%	8,2%	0,0%	100,0%
11-12	11	19	7	1	3	0	41	
	26,8%	46,3%	17,1%	2,4%	7,3%	0,0%	100,0%	
Toplam		67	57	40	19	19	1	203
		33,0%	28,1%	19,7%	9,4%	9,4%	,5%	100,0%
Cinsiyet	Erkek	36	39	25	11	8	1	120
		30,0%	32,5%	20,8%	9,2%	6,7%	,8%	100,0%
	Kız	31	18	15	8	11	0	83
		37,3%	21,7%	18,1%	9,6%	13,3%	0,0%	100,0%
Toplam		67	57	40	19	19	1	203
		33,0%	28,1%	19,7%	9,4%	9,4%	,5%	100,0%
Yaş grupları: $X^2= 28,932$; $sd=12$; $p=,016$				Cinsiyet: $X^2= 6,013$; $sd=5$; $p=,305$; $p>,05$				

Tablo 5'e bakıldığında, yaş grupları bakımından Allah'ı seviyor musun? Seviyorsan niçin seviyorsun?" şeklindeki soruya verilen cevapların istatistiksel olarak $p=,016$ düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($X^2=28,932$; $sd=12$). Araştırmaya katılan 5-6 yaş grubundaki çocukların %42,9'u, 11-12 yaş arası çocukların %26,8'i Allah'ı "güçlü olduğu için" sevdiklerini belirtmişlerdir. Yaş arttıkça Allah'ı "kendilerine her şeyi verdiği için" sevdiğini belirtenlerin oranı azalırken, Allah'ı kendilerini yarattığı için sevdiğini belirtenlerin oranı ise artmaktadır. Bulgular cinsiyet açısından değerlendirildiğinde, "kendilerini koruduğu", "güçlü olduğu" ve

“kendilerine her şeyi verdiği” için Allah’ı sevdiğini belirten kızların oranının erkeklerin oranından daha yüksek olduğu bulunmuştur. Buna karşılık, “kendilerini yarattığı” ve “iyi davrandığı” için Allah’ı sevdiğini belirten erkeklerin oranı ise, kızların oranından daha yüksek çıkmıştır.

Tablo 6 Anne imajı ile Allah’ın sevilmesi arasındaki ilişki

		Allah’ı seviyor musun? Seviyorsan niçin seviyorsun?						Toplam
		Severim, O da bizi sever	Severim, çünkü O bizi yarattı	Severim çünkü O bize iyi davranır	Severim, O bize her şeyi vermiştir	Severim, çünkü O bizi korur	Sevmem	
Anne deyince aşağıdakilerden en çok hangisi aklına gelir?	Sevgi	40	48	29	10	14	0	141
		28,4%	34,0%	20,6%	7,1%	9,9%	0,0%	100,0%
	Yemek	9	3	5	4	4	0	25
		36,0%	12,0%	20,0%	16,0%	16,0%	0,0%	100,0%
	Ceza/ Korku	6	0	0	1	0	0	7
		85,7%	0,0%	0,0%	14,3%	0,0%	0,0%	100,0%
Güçlü	12	6	6	4	1	1	30	
	40,0%	20,0%	20,0%	13,3%	3,3%	3,3%	100,0%	
Toplam		67	57	40	19	19	1	203
		33,0%	28,1%	19,7%	9,4%	9,4%	,5%	100,0%

$X^2= 26,961$; $sd=15$; $p=,029$; $p<.05$

Tablo 6’da, “anne deyince en çok akla gelen duygu” ile Allah sevgisi arasında istatistiksel olarak $p=,029$ düzeyinde anlamlı ilişki bulunmuştur. Anne denilince en çok “sevgi” motifine atıf yapanların %34’ü, “kendilerini yarattığı için”, %28,4’ü ise “kendilerini sevdiği için” Allah’ı sevdiğini belirtmiştir. Anne denilince en çok “ceza/korku” motifine vurgu yapanların %85,7’si, “Allah kendilerini sevdiği için” O’nu sevdiklerini belirtmişlerdir. Anneyi “güçlü” motifiyle tanımlayanların arasında “Allah’ı sevmediğini” belirtenlerin oranı %3,3; “kendilerine her şey verdiği” için sevdiğini belirtenlerin oranı %13,3’tür.

Tablo 7 Yaş ve cinsiyet değişkenlerine göre Allah'tan korkma dağılımı

		Allah'tan korkuyor musun? Korkuyorsan niçin korkuyorsun?						Toplam
		Korkmuyorum çünkü O iyi birisidir	Korkuyorum çünkü O bizim ecelimizi verir	Korkuyorum, çünkü O bizi yaratmış	Korkuyorum, çünkü O bize ceza verir	Korkuyorum Çünkü O Büyüktür.	Korkmuyorum, çünkü O'nu seviyorum.	
Yaş grupları	5-6	36	12	2	11	5	11	77
		46,8%	15,6%	2,6%	14,3%	6,5%	14,3%	100,0%
	7-8	4	5	0	3	7	5	24
		16,7%	20,8%	0,0%	12,5%	29,2%	20,8%	100,0%
	9-10	5	20	3	13	16	4	61
		8,2%	32,8%	4,9%	21,3%	26,2%	6,6%	100,0%
11-12	1	12	4	13	8	3	41	
	2,4%	29,3%	9,8%	31,7%	19,5%	7,3%	100,0%	
Toplam		46	49	9	40	36	23	203
		22,7%	24,1%	4,4%	19,7%	17,7%	11,3%	100,0%
Cinsiyet	Erkek	23	30	6	27	26	8	120
		19,2%	25,0%	5,0%	22,5%	21,7%	6,7%	100,0%
	Kız	23	19	3	13	10	15	83
		27,7%	22,9%	3,6%	15,7%	12,0%	18,1%	100,0%
Toplam		46	49	9	40	36	23	203
		22,7%	24,1%	4,4%	19,7%	17,7%	11,3%	100,0%
Yaş grupları: $X^2= 61,200$; $sd=15$; $p= ,000$				Cinsiyet: $X^2= 11,241$; $sd=5$; $p=,047$; $p<.05$				

Tablo 7'de görüldüğü gibi yaş arttıkça "ceza verdiği, eceli/ölümü getirdiği, büyük olduğu ve kendilerini yarattığı" için Allah'tan korktuğunu belirtenlerin oranı artmaktadır. Allah'ı "iyi birisi" olduğu ve "kendini sevdiği için" O'ndan korkmadığını belirtenlerin oranı ise, yaş arttıkça azalmaktadır. Örneğin "Allah'tan korkmuyorum, çünkü O iyi birisidir", şeklinde cevap verenler içerisinde 5-6 yaş gruplarındakilerin oranı %46,8 iken, bu oran 11-12 yaş grubunda %2,4'e düşmektedir. Allah'tan korkuyor musun? soru maddesinden elde edilen sonuçların, yaş değişkeni açısından

istatistiksel olarak ($p=,000$) düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($X^2=61,200$; $sd=15$). Bulgular, cinsiyet değişkeni bakımından incelendiğinde, “Allah iyi birisi olduğu için” ve “Allah’ı sevdiği için” O’ndan korkmuyorum diyen kızların oranının erkeklerin oranından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Erkeklerin %19,2’si, kızların %27,7’si Allah “iyi birisi olduğu” için O’ndan korkmadığını belirtmiştir. *Allah’tan korkuyor musun? Korkuyorsan niçin korkuyorsun?* soru maddesinden elde edilen sonuçların cinsiyet değişkeni bakımından istatistiksel olarak ($p=,047$) düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($X^2=11,241$; $sd=5$).

Tablo 8 Ebeveyn dindarlığı ile Allah korkusu arasındaki ilişki

		Allah'tan korkuyor musun? Korkuyorsan niçin korkuyorsun?						Toplam
		Korkmam çünkü o iyidir	Korkarım, çünkü çok güçlüdür	Korkarım, çünkü O bizi yaratmış	Korkarım, çünkü O bize ceza verir	Korkarım çünkü O büyüktür	Korkmam çünkü O’nu seviyorum	
Anne ve babanızın dindarlığı nasıldır?	<i>Dindar, ibadetlerini yapar</i>	29 19,9%	32 21,9%	8 5,5%	27 18,5%	31 21,2%	19 13,0%	146 100,0%
	<i>Dindar, ibadet yapmaz</i>	12 33,3%	10 27,8%	0 0,0%	9 25,0%	2 5,6%	3 8,3%	36 100,0%
	<i>Dine ilgisiz</i>	5 23,8%	7 33,3%	1 4,8%	4 19,0%	3 14,3%	1 4,8%	21 100,0%
Toplam		46 22,7%	49 24,1%	9 4,4%	40 19,7%	36 17,7%	23 11,3%	203 100,0%
$X^2= 11,754$; $sd=10$; $p=,302$; $p<.05$								

Tablo 8’de Anne-baba dindarlığı ile çocukların Allah’tan korkmaları arasındaki ilişki ele alınmıştır. Anne babası dindar ve ibadetlerini yerine getiren çocukların %21,9’u, “güçlü olduğu” için, %21,2’si “büyük olduğu” için, %18,5’i “ceza verdiği” için Allah’tan korktuklarını belirtmiştir. Allah’tan “korkmam, çünkü O iyi biridir,”

şeklinde cevap verenlerin en yüksek oranının dindar ancak ibadet etmeyen aile çocuklarında görüldüğü (%33,3), ikinci sırada dine ilgisiz aile çocuklarının yer aldığı (%23,8), üçüncü sırada ise, kendisini dindar ve ibadetlerini yerine getiren aile çocuklarının olduğu görülmüştür (%19,9). Dine ilgisiz aile çocuklarının %33,3'ü "güçlü olduğu" için, %19'u "ceza verdiği" için, %14,3'ü "büyük olduğu" için Allah'tan korktuklarını belirtmişlerdir. Anne baba dindarlığı ile Allah'tan korkma sebepleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğu görülmüştür ($X^2=11,754$; $sd=10$; $p=.302$; $p<.05$).

Tablo 9 Yaş ve cinsiyete göre Allah'a atfedilen sıfatların dağılımı

		<i>Sana göre Allah nasıldır?</i>				<i>Toplam</i>
		<i>İyi birisi</i>	<i>Güçlü</i>	<i>Merhametli</i>	<i>Ceza veren</i>	
<i>Yaş grupları</i>	5-6	33	23	15	6	77
		42,9%	29,9%	19,5%	7,8%	100,0%
	7-8	11	8	3	2	24
		45,8%	33,3%	12,5%	8,3%	100,0%
	9-10	31	17	8	5	61
		50,8%	27,9%	13,1%	8,2%	100,0%
11-12	13	8	15	5	41	
	31,7%	19,5%	36,6%	12,2%	100,0%	
<i>Cinsiyet</i>	Erkek	49	32	26	13	120
		40,8%	26,7%	21,7%	10,8%	100,0%
	Kız	39	24	15	5	83
		47,0%	28,9%	18,1%	6,0%	100,0%
<i>Toplam</i>		88	56	41	18	203
		43,3%	27,6%	20,2%	8,9%	100,0%
		<i>Yaş: $X^2=11,851$; $sd=9$; $p=.222$; $p>.05$</i>			<i>Cinsiyet: $X^2=2,112$; $sd=3$; $p=.549$; $p>.05$</i>	

Tablo 9'da bakıldığında, çocukların genel anlamda Allah'ı daha çok olumlu sıfatlarla tanımladıkları görülmektedir. Yaş arttıkça Allah'ı "ceza veren" şeklinde tanımlayanların oranlarında da artış görülmektedir. Yaş grupları bakımından *sana göre Allah nasıldır?* sorusundan elde edilen sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ($X^2=11,851$; $sd=9$; $p=.222$) görülmüştür. Bulgular cinsiyet açısından incelendiğinde, Allah'ı "iyi birisi", "güçlü" ve "merhametli" sıfatları ile tanımlayan kızların oranının erkeklere göre

daha yüksek olduğu, buna karşılık Allah'ı "ceza veren" şeklinde tanımlayan erkeklerin oranının ise kızlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. *Sana göre Allah nasıldır?* sorusundan elde edilen sonuçların cinsiyet değişkeni açısından da istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir ($X^2=2,112$; $sd=3$; $p=.549$).

Tablo 10 Allah'tan en çok kabul edilmesi istenen dileklerin dağılımı

		Yaş grupları									
		5-6		7-8		9-10		11-12		Toplam	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Allah'tan en çok yapmasını istersin?	Allah'tan en çok kabul edilmesi istenen dilekler										
	<i>Hiçbir şey istemem</i>	2	2,6	1	4,2	2	3,3	0	0,0	5	2,5
	<i>Sağlıklı ve başarılı olmayı</i>	6	7,8	4	16,7	10	16,4	7	17,1	27	13,3
	<i>Dilek/dualarının kabul olumasını</i>	18	23,4	1	4,2	12	19,7	8	19,5	39	19,2
	<i>Beni sevmesini</i>	6	7,8	4	16,7	3	4,9	2	4,9	15	7,4
	<i>İyileri Cennete-Kötüleri Cehenneme almasını</i>	2	2,6	4	16,7	8	13,1	6	14,6	20	9,9
	<i>Anne ve babamın ölmemesini</i>	4	5,2	2	8,3	3	4,9	5	12,2	14	6,9
	<i>Beni ve ailemi korumasını</i>	4	5,2	3	12,5	10	16,4	4	9,8	21	10,3
	<i>Yemek/Oyuncak vb. vermesini</i>	33	42,9	4	16,7	3	4,9	0	0,0	40	19,7
	<i>Cennete gitmeyi</i>	2	2,6	1	4,2	10	16,4	9	22,0	22	10,8
$X^2=73,14$; $sd=24$; $p=.000$											

Tablo 10'da görüldüğü gibi yaş grupları arasında Allah'tan en çok kabul edilmesi istenen dileklerle ilgili elde edilen bulguların istatistiksel açıdan $p=.000$ düzeyinde anlamlı olduğu bulunmuştur ($X^2=73,14$; $sd=24$). Düşük yaş grupları arasında Allah'tan "yemek, oyuncak, vb." maddi şeyler isteyenlerin oranının büyük yaş gruplarına göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Yaş arttıkça Allah'tan "dilek ve dualarının kabul edilmesini isteyenlerin oranı azalmaktadır. Yaş grupları arasında Allah'tan "beni sevmesini isterim" şeklinde cevap verenler arasında en yüksek oran 7-8 yaş grupları tarafından ifade edilirken (%16,7), aynı tema ile ilgili en düşük oranın %4,9 ile 11-12 yaş grupları tarafından ifade edildiği görülmektedir.

Tartışma

İster inansın ister inanmasın her devirde insanların Tanrı fikriyle bir şekilde ilişkili olduğu kabul edilir. Tanrı'yla kurulan ilişkiler, insanın tüm ruhsal hayatını ve davranışlarını etkilediğinden, kişinin neye inandığı kadar, Tanrı'yı nasıl tasavvur edip algıladığı da önemlidir. Yaşanan olay ve hadiseler anlam verilmesi, dini inanç, tutum ve davranışların şekillenmesi, önemli ölçüde bireylerin öznel Tanrı tasavvurlarına göre şekillenmektedir.

Allah kimdir? şeklinde sorduğumuz soruya, yaş arttıkça “bilmiyorum” cevabını verenlerin oranı azalırken, Allah'ı “yüce” ve “yaratıcı” olma sıfatı ile tanımlayanların oranı ise artmaktadır. Tanrı tasavvuru ile ilgili yapılan birçok araştırmada olduğu gibi yaptığımız araştırmada da Tanrı'yı yaratıcı olma sıfatı ile tanımlama oranının yüksek olduğu bulunmuştur. Yıldız (2012) tarafından 9-12 yaş aralığındaki çocuklar üzerinde yapılan araştırmada da yaş arttıkça çocukların Tanrı'yı “yaratıcı” olma sıfatı ile tanımlama oranlarının da arttığı görülmüştür.⁴⁰ Araştırmamıza katılan küçük yaş grubundaki çocukların Allah'ı insan biçimli algılama oranları daha yüksek çıkmıştır. Elde edilen bu sonucun diğer araştırma sonuçlarıyla örtüştüğü görülmektedir.⁴¹ Yaptığımız araştırmada cinsiyet değişkeni bakımından kızların insan biçimli Tanrı tasavvurlarının erkeklere göre daha yüksek olduğu sonucu görülmüştür. Yıldız (2007)'in yaptığı araştırmada, kızların Allah'ı birilerine benzetme düzeyinin erkeklere göre daha düşük olduğunu bulunmuştur.⁴²

Sana göre Allah kime/neye benziyor? şeklinde sorduğumuz soruya küçük yaş grubunda olan çocukların, büyük yaş grubundakilere göre Allah'ı insana benzer biçimde tasavvur etme oranlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tanrı'nın insan biçimli bir imge ile tasvir edilmesiyle ilgili elde ettiğimiz bu sonucun diğer araştırma

⁴⁰ Yıldız, Mualla, a.g.tez., s. 91.

⁴¹ Yavuz, a.g.e., 1987, s. 175; Yıldız, Murat, a.g.e., 2007, s.141; Yıldız, Mualla, a.g.tez., 2012, ss. 89-90.

⁴² Yıldız, Murat, a.g.e., s. 199.

sonuçlarıyla örtüştüğü görülmektedir. Yapılan araştırmalarda, küçük yaştaki çocukların Tanrı'yı daha çok insana benzer bir biçimde algılandığına dair bulgular tespit edilmiştir.⁴³ Küçük yaş gruplarında antropomorfik Tanrı tasavvurlarının daha yüksek çıkması, soyut düşünce ve bilişsel gelişmenin yaşa paralel olarak gelişmesiyle açıklanabilir.⁴⁴ Yavuz tarafından yapılan araştırmada, az sayıda çocuğun antropomorfik Tanrı imgesine sahip olduğu tespit edilirken,⁴⁵ Yıldız (2007) tarafından yapılan araştırmada, 7-11 yaş gurubundaki çocukların 12 ve 13-15 yaş grubunda olanlara göre insan biçimli Tanrı tasavvurlarının daha yüksek olduğu sonucu bulunmuştur.⁴⁶ Tanrı tasavvurları ile ilgili ülkemizde yapılan diğer bir araştırmada, katılımcıların %18,6'sının Tanrı'yı antropomorfik biçimde algıladıkları, bunların içerisinde 9 yaşındaki çocukların %42'sinin, 10 yaşındakilerin ise %37'sinin insan biçimli Tanrı imgesine sahip oldukları bulunmuştur. 9 yaşındaki çocukların %11,5'i, 11 yaşındakilerin %49'u Tanrı'nın diğer varlıklara benzemediğini belirtmiştir.⁴⁷ Araştırmamızda yaş arttıkça "Allah kimseye benzemez" şeklinde cevap verenlerin oranlarının arttığı tespit edilmiştir. Allah'ın kimseye benzemez oluşuyla ilgili elde edilen bu sonuç, bilişsel gelişme ile açıklanabilir. Çocukların Allah'ın kimseye benzemez oluşuyla ilgili algılarının oluşmasında İslam kültür geleneğinde Allah'ın "kimseye benzemeyen, eşi ve benzeri olmayan, görünmeyen vb." şekillerde anlatılan öğretilerin ezberlenmiş formülasyonlardan kaynaklanmaktadır.⁴⁸

Cinsiyet değişkeni açısından *Allah'a kime/neye benzer?* şeklindeki soruya verilen cevapların istatistiksel olarak anlamlı olduğu

⁴³ Renzo Vianello, Kalevi Tamminen and Donald Raecliff, "The Religious Concepts of Children," *Handbook of Children's Religious Education* (edit. Donald Raecliff), Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1992, s. 58'den akt. Mustafa Köylü, a.g.m., s. 21.

⁴⁴ Köse & Ayten, a.g.e., ss. 114-115.

⁴⁵ Yavuz, a.g.e, s. 106.

⁴⁶ Yıldız, Murat, a.g.e., s. 108.

⁴⁷ Yıldız, Mualla, a.g.tez., ss.89-90.

⁴⁸ Yıldız, Murat, a.g.e., s. 179; Karaca, a.g.m., 2011, s. 126.

görülmüştür. Allah'ın insana benzediğini belirten erkeklerin oranı %15 iken, kızlarda bu oran %8,4; Allah'ın Anne/Teyze'ye benzediğini belirten kızların oranı %6 iken, erkeklerde ise bu oranın %1,7 olarak bulunmuştur. Araştırmamızda az sayıda da olsa Allah'ın iyilik perisi, melek, peygambere benzediğini belirtenler olmuştur, ancak Allah'ı "Baba" figürüne benzeten hiç kimse çıkmamıştır. Bazı araştırmalarda Freud'un görüşlerinin aksine, Tanrı'nın yüceltilmiş baba şeklinde algılanmayıp anneye benzeterek algılandığı tespit edilmiştir.⁴⁹ Çocukların Tanrı'yı anneye benzetilerek algılanmasında ilk yaşlardan itibaren fizyolojik ve ruhsal ihtiyaçların daha çok anne tarafından karşılanmasının etkili olduğu söylenebilir. Bağlanma teorisiyle ilişkili yapılan araştırma sonuçları, bu görüşü destekler mahiyettedir.⁵⁰

Sana göre Allah neredir? şeklinde sorduğumuz soruya yaş düzeyi arttıkça Allah her yeredir şeklinde cevap verenlerin oranı artmaktadır. 5-6 yaş grubundakilerin %59,7'si, 11-12 yaş grubunda olanların ise %14,6'sı Allah yukarıdadır, şeklinde cevap vermiştir. Yavuz (1987) tarafından yapılan araştırmada, *Allah neredir?* sorusuna çocukların "gökyüzünde", "yukarıda", "bulutların üstünde", "Cennette", "nerede olduğu bilinmez" şeklinde cevap verdikleri tespit edilmiştir.⁵¹ Elde ettiğimiz bulgular, Yavuz (1987) tarafından yapılan araştırma bulgularıyla içerik olarak benzerlik göstermektedir. Gündüz (2007) tarafından okulöncesi çocuklar üzerinde yapılan araştırmada, örneklemin %53,1'i Allah "yukarıda", %12,1'i "cennette, camide", %11,7'si "uzakta", şeklinde cevap verdiği tespit edilmiştir.⁵²

⁴⁹ Spilka, B., Addison J. ve Rosensohn M., 1975, "Parents, Self and God: A Test of Competing Theories of Individual-Religion Relationships", *Review of Religious Research*, 16 (3), pp. 154-165.

⁵⁰ Bağlanma teorisi ile ilgili yapılan araştırma sonuçları için bkz. Simone A de Roos, "Young Children's God Concepts: Influences of Attachment and Religious Socialization in Family and School", *Religious Education*, Vol: 101, No:1, 2006, pp. 84-103; Samir Trimeche and Genevieve Vinsonneau and et al., "Individual Differences in the Theological Concept of God", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 16 (2), pp. 83-100.

⁵¹ Yavuz, a.g.e., ss. 177-179.

⁵² Gündüz, Fatma, Okulöncesi Dönem Çocuklarda Dini Tasavvurlara Psikolojik Bir Yaklaşım, KSÜ, Sos. Bil. Enst., (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), K. Maraş

Karaca (2011), 12 yaşındaki çocukların Allah'ı beşeri bir modele göre, bir taraftan insan gibi düşünürken, diğer taraftan Allah'ı başka bir alemde tasavvur ederek, O'nu insandan ayırt etmeye çalıştıklarını belirtir.⁵³ Çocuklar Tanrı'yı yüce ve değerli olarak kabul ettiklerinden, en güzel ve en değerli olarak kabul ettikleri Cennet ve gökyüzü gibi mekânları O'na en layık yerler şeklinde tasavvur etmiş oldukları düşünülebilir.

Cinsiyet değişkenine göre Allah'ın sevilmesinin sorgulandığı soruya, 5-6 yaş grubundaki çocukların %42,9'u, 11-12 yaş arası çocukların %26,8'i, Allah'ı "güçlü" olduğu için sevdiğini belirtmiştir. Küçük yaş grubundaki çocukların Allah'ı daha çok her şeye gücü yeten şeklinde algıladıkları anlaşılmaktadır. Araştırmada elde ettiğimiz diğer bir sonuç ise, yaş yükseldikçe kendilerine her şeyi verdiği için Allah'ı sevdiğini belirtenlerin oranının azalmasıdır. Cinsiyet açısından ise, "kendilerini koruduğu" ve "güçlü olduğu" için Allah'ı sevdiğini belirten kızların oranının erkeklerin oranından daha yüksek olduğu bulunmuştur. Allah'ı koruyucu olma sıfatıyla tanımlama oranının kızlarda erkeklere göre daha yüksek çıkmasında, onların korunmaya daha çok muhtaç olmasının etkili olduğu söylenebilir.

Ebeveynsel imajlarla Allah sevgisi arasındaki ilişkinin sorgulandığı açık uçlu soru maddesiyle ilgili olarak, anne denilince en çok akla gelen duygu ile Allah sevgisi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Anne denilince en çok "sevgi" motifine atıf yapanların %28,4'ü; yine anne denilince en çok "ceza/korku" motifine vurgu yapanların %85,7'sinin Allah kendilerini sevdiği için Allah'ı sevdiklerini belirtmişlerdir. Anne denilince en çok "ceza/korku" motifine vurgu yapan çocukların, anne denilince sevgi motifine vurgu yapanlara göre, Allah'ı kendilerini sevdiği için sevdiklerini belirtme oranlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonucun, sevgiden yoksun olan çocukların mahrum oldukları

2007, s. 40.

⁵³ Karaca, a.g.m., s. 121.

sevgi ihtiyacını Tanrı objesiyle telafi etmeye çalışmalarından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bununla ilgili olarak bağlanma teorisyenlerinden Granqvist, ebeveynle çocuk arasında sevgi, yakınlık, güven gibi duygusal bağın bulunmaması durumunda, bu yoksunluğun başka figürlerle telafi edilmeye çalışıldığını ileri sürmüştür.⁵⁴

Allah korkusu ve bu korkunun sebeplerinin sorgulandığı diğer bir sorudan elde edilen sonuçların yaş ve cinsiyet değişkeni açısından anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Allah'tan "ceza verdiği, eceli/ölümü getirdiği, büyük olduğu ve kendilerini yarattığı için korktuğunu" belirtenlerin oranının, yaşın artmasına paralel olarak arttığı tespit edilmiştir. Allah'ı "iyi birisi olduğu" ve "sevdiği için" O'ndan korkmadığını belirtenlerin oranının ise, yaş arttıkça azaldığı tespit edilmiştir. Gündüz (2007), tarafından yapılan çalışmada, Allah'tan korkar mısın?" sorusuna katılımcıların %64,1'inin "korkarım", %34,8'inin ise "korkmam" şeklinde cevap verdiği tespit edilmiştir. Serim (2010), tarafından 8-18 yaşları arasındaki kız ve erkek çocuklarının korkularını ve bu korkularının kaynağını incelediği çalışmada, çocuklardaki en yoğun korku kaynağının Tanrı olduğu, sosyo-ekonomik düzeyi düşük aile çocuklarındaki korku düzeylerinin diğerlerine göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Yıldız (2007), "eğer bir çocuk yanlış yaparsa Allah o çocuğa ne yapar" şeklindeki soruya, 7-11 yaş grubunda olanların %59,5'i, 12 yaşında olanların %35,8'i, 13-15 yaş grubundakilerin %25,9'unun "cezalandırır" şeklinde cevap verdiğini tespit etmiştir. Burada görüldüğü gibi, yaş arttıkça Allah'ın ceza veren şeklindeki algıların azaldığı görülmektedir. Aynı soruya Allah "affeder" şeklinde cevap verenlerin oranının yaşın artmasına paralel olarak arttığı bulunmuştur. Albayrak (2006) tarafından yapılan çalışmada,

⁵⁴ Granqvist, P., "Religiousness, Perceived Childhood Attachment: On the Question of Compensation or Correspondence", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1998 (37), pp. 350-367; Shin, Heuikwang Joseph, "Asian-American College Students' Parental Attachment and Their Relationship with God", *Christian Education Journal*, 2009 (6), 2, p. 354.

Tanrı'ya yaklaşımda sevgi motifinin daha etkili olduğunu, çocukluk ve ergenlik dönemlerinde sevgi ve ilgiden yoksun yetişen kişilerde ilerleyen dönemlerde dini inanç ve tutum bakımından bazı sapmaların görülebileceği belirtilmiştir.⁵⁵

Allah korkusu ve korku sebeplerinin anne baba dindarlığıyla ilişkisinin sorgulandığı soruya dine ilgisiz aile çocukların %19,9'u, dindar ve ibadetlerini yerine getiren aile çocuklarının %18,5'i, "ceza verdiği için" Allah'tan korktuklarını belirtmiştir. Anne babası dindar ancak ibadetlerini yerine getirmeyen aile çocuklarının %33,3'ünün; ailesi dine ilgisiz olan çocukların %23,8'inin ve ailesi dindar olup ibadetlerini yapan çocukların %19,9'unun Allah iyi birisi olduğu için O'ndan korkmadıklarını belirtmiştir.

Allah'a atfedilen sıfatlarla ilgili olarak, sana göre Allah nasıldır? şeklindeki açık uçlu soruya verilen cevaplarda Allah'ın daha çok olumlu sıfatlarla tanımlandığı görülmüştür. Ayrıca, küçük yaş grubundaki çocukların büyük yaş grubundakilere göre Allah'ı ceza veren şeklinde tanımlama oranlarının daha düşük olduğu bulunmuştur. Allah'ı "iyi birisi", "güçlü" ve "merhametli" olma sıfatları ile tanımlama oranları kızlarda daha yüksek çıkarken, erkeklerde ise Allah'ı "ceza veren" şeklinde tanımlama oranının daha yüksek olduğu görülmüştür. Tamminen ve Nurmi tarafından yapılan araştırmada, bütün yaş gruplarında Tanrı, "güvenilir", "merhametli", "seven ve yardımsever" sıfatları ile tanımlandığı; kızların, erkeklere göre Tanrı'yı daha çok "seven" ve "merhamet eden" şeklinde tanımladıkları tespit edilmiştir.⁵⁶ Tamminen'in araştırma sonuçları ile, bizim araştırma bulgularımızın nitelik olarak örtüştüğü, her iki araştırmada da Tanrı'nın daha çok olumlu sıfatlarla tanımlandığı görülmektedir. Yavuz'un yaptığı araştırmasında, 9-12 yaş grubundaki çocukların Allah'ı her şeyin yaratıcısı; her şeyi bilen ve dilediğini

⁵⁵ Albayrak, a.g.m., s. 392, 400.

⁵⁶ Tamminen, Kalevi & Nurmi, Kari E., "Developmental Theories And Religious Experience" (Edit. Ralph W. Hood), *Handbook of Religious Experience*, Religious Experience Press, Birmingham, Alabama, 1995, s. 280.

yapan; bağışlayan ve affeden gibi daha çok olumlu sıfatlarla tanımladıkları tespit edilmiştir.⁵⁷ Bacanlı tarafından yapılan araştırmada katılımcıların tamamının Allah'ı en çok "affedici/merhametli" olma sıfatı ile ilk sırada tanımladıkları; hem erkek hem de kızların Tanrı'yı "yaratıcı" olma sıfatıyla ikinci sırada tanımladıkları tespit edilmiştir.⁵⁸ Yıldız'ın yaptığı araştırmada, küçük çocukların daha çok cezalandıran, yaşı büyük olanların ise affedici ve bağışlayan bir Tanrı imgesine sahip oldukları tespit edilmiştir.⁵⁹ Tanrı'yı seven, koruyan, merhamet eden, bağışlayan gibi olumlu sıfatlarla algılayanların Tanrı algısının da olumlu ve sevgi yönelimli olduğu; Tanrı hakkında cezalandıran, korku duyulan gibi olumsuz atıfları baskın olan bireylerin Tanrı algılarının korku yönelimli olduğu söylenebilir.

Araştırmamızda Allah'tan en çok yerine getirmesi istenen dileklerle ilgili bulgular incelendiğinde; küçük yaş grubundaki çocuklarda daha çok yemek, oyuncak gibi maddi isteklerinin öne çıktığı, yaş arttıkça somut ve maddi isteklerin yerini Cennete gitmek, başarılı olmak gibi manevi isteklere bıraktığı görülmüştür. Yaş grupları içerisinde Allah'tan en çok "beni sevmesini istiyorum" şeklinde cevap verenlerin en yüksek oranının 7-8 yaş gruplarında olduğu tespit edilmiştir. Yıldız, yaptığı araştırmasında çocukların Allah'tan istediği dileklerin içerik olarak "maddi", "sosyal", "ölüm, ayrılık", "sağlık, mutluluk, başarı", "ekonomik" ve "dini" konularda yoğunlaştığını tespit etmiştir.⁶⁰

Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonucunda, Müslüman bir toplumda yaşayan çocukların yaş ve cinsiyet değişkeni ile Allah kimdir? Allah kime veya neye benzer? Allah nerededir? Allah korkuyor musun?

⁵⁷ Yavuz, *a.g.e.*, ss. 166-168.

⁵⁸ Bacanlı, Hasan, "Tanrı ve Peygamber Kavramları", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2002 (2), s. 158.

⁵⁹ Yıldız, Murat, *a.g.e.*, s. 154.

⁶⁰ Yıldız, Murat, *a.g.e.*, ss. 143-146.

sorularına verilen cevapların istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, anne baba dindarlığı ile Allah korkusu ve ebeveyn imajları ile Allah sevgisi arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

Anne ve babaların kendi istek ve kurallarını yaptırmak veya onları korkutmak için din ve Tanrı figürlerinin araç olarak kullanmaları, çocukların Tanrı tasavvurları ve dini gelişimleri üzerinde olumsuz etkiye yol açmaktadır. Dine yönelik olumlu veya olumsuz algı ve tutumlar, küçük yaşlarda şekillenmeye başladığından, olumlu bir dini gelişim için özellikle ilk yaşlarda affeden, merhamet eden, koruyan, yardım eden ve seven bir Tanrı anlayışına daha fazla yer verilmesi önem kazanmaktadır.

Bilişsel gelişime göre dini gelişim ve Tanrı tasavvuru konularını ele alan araştırmalarda daha çok yaş gruplarının esas alındığı görülmektedir. Aynı yaş grubunda olan kişilerin bireysel kişilik farklılıkları ve gelişim hızlarının çoğu zaman göz ardı edildiği görülmektedir. Konu ile ilgili yapılacak çalışmalarda bu özelliklerin hesaba katılması durumunda elde edilen sonuçların daha sağlıklı olacağı düşünülmektedir.

Yaptığımız araştırmada elde ettiğimiz sonuçlar, kendi örneklem grubumuzla sınırlıdır. Farklı örneklem grupları üzerinde yeni araştırmaların yapılmasına ihtiyaç vardır. Farklı örneklem ve yöntemle yapılan her bir araştırmadan elde edilen verilerin birbirini tamamlayıcı ve destekleyici sonuçlarla literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Allport, G. W., *Birey ve Dini* (çev. Bilal Sambur), Elis Yay., Ankara 2004.

Albayrak, Ahmet, "Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (Edit. Hayati Hökelekli), Dem Yay., İstanbul 2006, , ss. 369-405.

Arslandođlu, İbrahim, *Sosyal Bilimlerde Metod ve Araştırma Teknikleri*, Ankara 2012.

Aydın, A. Rıza, "Tanrı Algısına Jungçu Bir Bakış", *OMÜİFD*, 2010 (28), ss. 53-61.

Boyatzis, Chris J., "Çocukluk Dönemi Manevi Gelişim"(çev. Mustafa Koç), *Din ve Maneviyat Psikolojisi-içinde* (Derl. Raymond F. Paloutzian & Crystal L. Park), Phoenix Yay., Ankara 2013, ss. 243-299.

Bacanlı, Hasan, "Tanrı ve Peygamber Kavramları", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2002 (2), ss. 155-163.

Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim Sanat Yay., Ankara 2000.

Clark, Walter Houston, *The Religion of Childhood-Chapter: 5*, (çev. Neda Armaner), *The Psychology of Religion*, The Macmillan Company, New York, 1961.

Evkuran, Mehmet, "İslam Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru", *İslami İlimler Dergisi*, 2 (1), 2007, ss. 45-62.

Freud, Sigmund, *Bir Yanılsamanın Geleceği* (çev. H. Z. Kars), Kaynak Yay., İst. 1985.

Granqvist,P., "Religiousness, Perceived Childhood Attachment: on the Question of Compensation or Correspondence", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1998 (37), pp. 350-367.

Grusec, Joan E. & Hastings, Paul D., *Handbook of Socialization (Theory and Research)*, The Guilford Press, New York & London, 2007.

Güler, İlhami, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000.

Güler, Özlem, "Tanrı'ya Yönelik Atıflar, Benlik Algısı ve Günahkârlık Duygusu: Yetişkin Örneklem", *AÜSBE.*, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Ank., 2007.

Gündüz, Fatma, “Okulöncesi Dönem Çocuklarda Dini Tasavvurlara Psikolojik Bir Yaklaşım”, KSÜ, SBE., (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), 2007.

Güngör, Harun, “Tanrı”, *TDVİA*, Cilt: 39, ss. 571, Ankara 2010.

Gürses, İbrahim, *Dindarlık ve Kişilik*, Emin Yayınları, Bursa 2010.

Gürses, İbrahim, Tutumlar ve Otoriteriyen Kişilik İlişkisi, Gençlik, *Din ve Değerler Psikolojisi* (Edit. Hayati Hökelekli), Dem Yay., İstanbul 2006, ss. 83-137.

Hayta, Akif, “Anneden Allah’a: Bağlanma Teorisi ve İslâm’da Allah Tasavvuru”, *DED*, 2006, 4 (12), ss. 29-63.

Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005.

Jung, Carl Gustav, *Din ve Psikoloji* (çev.Cengiz Şişman) İnsan yayınları, İstanbul ts

Karaca, Faruk, *Dini Gelişim Psikolojisi*, Dem Yay., İstanbul 2007.

Karaca, Faruk, Dindarlığın Gelişimi, *Din Psikolojisi-içinde*, Anadolu Üniv. Yay., 2. Baskı, Eskişehir 2011, ss.119-142.

Kirkpatrick, L., “An Attachment-Theory Approach to The Psychology of Religion”, *International Journal for the Psychology of Religion*, 1992 (2), ss. 3-28.

Kirkpatrick, Lee A.& Shaver, Phillip R., “Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs, and Conversion”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1990, 29 (3), pp. 315-334.

Köse, Ali, *Freud ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 3. Baskı, İstanbul 2011.

Köse, Ali & Ayten, Ali, *Din Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul 2012.

Köylü, Mustafa, "Farklı Din ve Kültürlere Mensup Çocukların Dini İnanç ve Tanrı Tasavvurları", *Ekev Akademi Dergisi*, 2014 (8), Sayı: 19, ss. 17-26.

Kuşat, Ali, "Ergenlerde Allah Tasavvuru", *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* (Ed. Ü. Günay & C. Çelik), Karahan Kitabevi, Adana 2006, ss.113-156.

Mehmedoğlu, Ali Ulvi, Tanrı Tasavvurları, *Din Psikolojisi-Anadolu Üniv. Yay.*, 2011.

Oates, W. E., "The Role of Religion in The Psychoses, Religion and Human Behavior", (Edit. Simon Doniger), Association Press, New York, ss. 21-30.

Ok, Üzeyir, *İnanç Gelişimi*, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara 2007.

Özarpınar, Yılmaz, *Psikolojinin Kavramsal Yapısı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.

Piaget, Jean, *Çocukta Zihinsel Gelişim* (çev. H. Portakal), Cem Yayınları, İstanbul 2000.

Punch, Keith F., *Sosyal Araştırmalara Giriş*, Nicel ve Nitel Yaklaşımlar (çev. D. Bayrak, H. B. Arslan, Z. Akyüz), Sayısal Kitabevi, Ankara 2005.

Rizzuto, A. M., Religious Development: A Psychoanalytic Point of View", *New Directions for Child Development*, 1991 (52), pp. 47-60.

Roos, Simone A de "Young Children's God Concepts: Influences of Attachment and Religious Socialization in Family and School", *Religious Education*, Vol: 101, No: 1, 2006, pp. 84-103.

Serim, B. Nature, Severity and Origins of Fears Among Children and Adolescents With Respect to Age, Gender and Socioeconomic Status, METU (Unpublished Master Thesis in The Department of Educational Sciences), Ankara 2010.

Shin, Heuikwang Joseph, "Asian-American College Students' Parental Attachment and Their Relationship with God", *Christian Education Journal*, 2009 (6), 2, pp. 353-375.

Sinanoğlu, Abdulhamit, *Kelam Tarihinde Tanrı Tasavvurları*, Avrasya Yayınları, Ankara 2005.

Spilka, B., Addison J. ve Rosensohn M., 1975, "Parents, Self and God: A Test of Competing Theories of Individual-Religion Relationships", *Review of Religious Research*, 16 (3), pp. 154-165.

Tamminen, Kalevi, *Religious Development in Childhood and Youth: An Emprical Study*, Helsinki 1991.

Tamminen, Kalevi & Nurmi, Kari E., "Developmental Theories And Religious Experience" (Edit. Ralph W. Hood), *Handbook of Religious Experience*, Religious Experience Press, Birmingham, Alabama, 1995.

Trimeche, Samir and Vinsonneau, Genevieve and et al., "Individual Differences in the Theological Concept of God", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 16 (2), pp. 83-100.

Vergote, Antoine, *Dini İnanç ve İnançsızlık* (çev. Veysel Uysal), MÜİFY, İst. 1999.

Vergote, Antoine, "Concepts of God and Parental Images", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1969 (8), ss. 79-87.

Wulf, David M., *Psychology of Religion (Classic and Contemporary)*, Second Edition, John Wiley & Sons, inc, New York 1997.

Yavuz, Kerim, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1987.

Yıldız, Murat, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2007.

Yıldız, Mualla, "İlköğretim Öğrencilerinin Tanrı İngesinin Belirlenmesi ve Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi", AÜSBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2012.